

Inhoud

Verantwoording

i

Proloog

1

De vakminister: minister van Justitie
onder Barend Biesheuvel (1971-1973)

13

De vakminister: minister van Justitie en vicepremier
onder Joop den Uyl (1973-1977)

41

De partijleider: niet naar Limburg, maar naar het Catshuis

101

De premier: het kabinet-Van Agt/Wiegel

159

De premier: mislukte samenwerking met Den Uyl
en afscheid van het Haagse

195

Zijpaden

231

Epiloog

241

Zij waren erbij

261

Literatuur

289

Index

295

De auteur

Dr. Adrianus (Ed) Koster (Rotterdam, 1945) studeerde culturele antropologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Als doctoraal student was hij assistent van prof. dr. Jan van Baal, voormalig lid van de Tweede Kamer (ARP) en oud-gouverneur van Nederlands Nieuw Guinea. Na zijn afstuderen was hij van 1971 tot 2007 als docent en onderzoeker politieke antropologie verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Vanaf 1973 verrichtte hij jarenlang onderzoek naar kerk en politiek op Malta, waarover hij – naast zijn dissertatie *Prelates and Politicians in Malta* – talrijke andere publicaties het licht deed zien. Met de Amerikaanse historicus Harrison Smith schreef hij *Lord Strickland, Servant of the Crown*, een biografie in twee delen over de Eerste Minister van Malta, die in botsing kwam met Mussolini en met Paus Pius XI. Daarnaast was hij hoofdredacteur van WPMagazine, CompuKids en het spellenmagazine HoogSpel en schreef hij onder meer een aantal computerboeken, een reisgids over Malta en honderden boek-, software- en hardwarerecensies.

Koster is thans freelance publicist en fractievoorzitter van het CDA in de gemeente Haarlemmermeer (ruim 140.000 inwoners).

Verantwoording

Bij het schrijven van dit boek kwam ik voor talrijke keuzes te staan. Het begon al met het onderwerp. De opdracht van de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Vrije Universiteit was: schrijf een boek over een Nederlands politicus. Mijn keuze viel direct op Dries van Agt, een intrigerend, onvoorspelbaar fenomeen. Het leek mij fascinerend te proberen zijn vaak als irrationeel overkomend gedrag te duiden. Daarbij komt dat ik, afkomstig uit een Nederlands Hervormd Christelijk Historisch milieu, tijdens mijn jarenlange onderzoek naar religie en politiek op het eiland Malta een zekere interesse had gekregen voor de handel en wandel van rooms-katholieke politici.

De heer Van Agt hoorde mij minzaam aan. Enerzijds was hij gevleid door deze 'aantrekkelijke propositie'. Anderzijds was hij na jarenlange aarzeling in zee gegaan met het voorstel van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de huidige Radboud Universiteit te Nijmegen om zijn biografie te verzorgen.¹ Zijn tijd was beperkt: hij heeft nog steeds een overvolle agenda. Verder laat zijn geheugen hem regelmatig in de steek en twee boeken leken hem te veel van het goede. Ik was bereid de genoemde beperkingen voor lief te nemen en appelleerde aan zijn ijdelheid: 'Over Churchill zijn wel twintig boeken geschreven. Ik beloof u een heel ander boek dan waar ze in Nijmegen mee bezig zijn; geen biografie, maar een leuk boek over uw politieke loopbaan.' Van Agt liet zich overtuigen en heeft loyaal meegewerkt aan de totstandkoming van dit boek. Hij bleek uiterst inventief in het combineren van zijn activiteiten in de Randstad 'waar u het ongeluk hebt te moeten verblijven' met mijn interviews. Daarnaast ontvingen zijn vrouw en hij mij regelmatig uitermate gastvrij in hun Nijmeegse woning. Onze relatie was professioneel, maar zeker ook plezierig. Ik genoot van onze verbale duels wanneer de heer Van Agt niet het achterste van zijn tong wilde laten zien en ik daar doorheen probeerde te prikken. Soms lukte het, maar niet altijd en dat respecteer ik.

Het belangrijkste onderzoeksinstrument is de *oral history*, waarmee ik als politiek antropoloog ruim dertig jaar ervaring heb, zoals blijkt uit mijn publicaties over Malta. De heer Van Agt en een aantal van degenen in het netwerk rond hem die nog in leven zijn en relevante informatie konden aandragen, zijn door de onderzoeker geïnterviewd. De benaderde informanten zijn politieke mede- en tegenstanders van Van Agt en/of leden van kabinetten waarvan hij deel uitmaakte, collega-politici, persoonlijke medewerkers, beleidsambtenaren, voorlichters, journalisten, wetenschappers en anderen. Door deze benaderingswijze komt materiaal naar voren dat (nog) niet in geschreven bronnen is gepubliceerd en daarmee bijdraagt aan nuancering en completering van de bestaande beeldvorming over Van Agt.

¹ Hier wordt naar verluidt inmiddels door drie auteurs aan gewerkt.

Uiteraard bergt het gebruik van *oral history* gevaren in zich van subjectivering en het blijven steken in anekdotes. De ervaren sociale wetenschapper zorgt voor het raadplegen van voldoende informanten met verschillende achtergronden om feit en interpretatie uit elkaar te kunnen halen. Wat de anekdotes betreft, het is een wijd verbreid misverstand dat op wetenschappelijk onderzoek stoelende publicaties moeilijk leesbaar en saai zouden moeten zijn. Een 'leuk' boek hoeft geen onverantwoord boek te zijn, als het maar gefundeerd is op grondig onderzoek.

Naast 'de grootste insider' Van Agt zijn de volgende personen geïnterviewd, die zijn pad kruisten tijdens zijn 'politieke avonturen': Henk Beereboom, Gerrit van den Berg, Jochen Bläsing, Jaap Boersma, Gerrit Braks, Willem Breedveld, Marcel van Dam, wijlen Wim Duisenberg, Wim Duk, Cees Fasseur, Bas de Gaay Fortman, Hans Grosheide, wijlen Hans Gruijters, Hans Hillen, Rein Jan Hoekstra, Jan van Houwelingen, Piet de Jong, Jos van Kemenade, wijlen Kees Klop, André Köbben, Madeleen Leyten, Hans van Mierlo, Rob Mok, Leo Oranje, Michel van der Plas, Jan Pronk, Ries Smits, Bram Stemerding, Piet van Tellingen, Jan Terlouw, Ed van Thijn, Herman Tjeenk Willink, Marjolijn Uitzinger, Chris van Veen, wijlen Henk Vredeling, Hans Wiegel en wijlen Henk Zeevalking. Allen autoriseerden de door mij voorgelegde teksten. Bijna allen ontvingen mij thuis. Mijn dank daarvoor is groot. De echtgenotes van Leo Tindemans en Ruud Lubbers verzorgden daarbij een zeer gewaardeerde, smakelijke lunch. Jan van Houwelingen toonde steeds veel persoonlijke interesse in de voortgang van het onderzoek.

Helaas was een aantal sleutelfiguren reeds overleden toen ik aan mijn onderzoek begon of voordat ik een afspraak met hen kon maken. Daardoor was het bijvoorbeeld niet meer mogelijk om Barend Biesheuvel, Joop den Uyl, Albert Mulder, Fons van der Stee en Chris van der Klaauw persoonlijk te raadplegen. Ik heb gepoogd via intimi deze lacunes op te vullen, maar ben daar natuurlijk nooit helemaal in geslaagd.

Van de levenden bleek Piet Steenkamp helaas niet meer in staat te worden geïnterviewd. Wel wenste hij me telefonisch veel succes: 'Van Agt verdient een mooi boek.' Aad Kosto weigerde botweg een interview. Met Frans Andriessen voerde ik een curieus telefoongesprek. Herhaald aandringen, ook van Van Agt, mocht niet baten. Hij liet weten geen interview meer te geven omdat 'zijn woorden altijd verdraaid' werden. Willem Aantjes ontving me hartelijk en vulde ruim drie uur met interessante informatie. Hij weigerde echter later de door mij *verbatim* uitgeschreven teksten te autoriseren. Ik heb hem dan ook niet aangehaald, maar kon de verkregen informatie gelukkig ook via andere bronnen achterhalen.

Ik dank alle informanten voor hun tijd en aandacht tijdens de interviews en bij het autoriseren daarvan.

De interviews bleken zo veel interessant materiaal op te leveren dat ik werkende-weg mij hier steeds meer op ging richten. Er bleek reeds veel over Van Agt gepubliceerd te zijn en het leek mij minder zinvol dat te gaan herkauwen. In dit boek ligt de overgrote nadruk dan ook op de door mij gekozen en ingedeelde weergave van de inhoud van de interviews. Weer een keuze. In plaats van de interviews samen te vatten heb ik veelal uitvoerig geciteerd. Dit komt de authenticiteit ten goede en is transparant en verifieerbaar. Bij Van Agt zelf is het daarbij een bijkomstig voordeel dat bovendien zijn prachtige, Bommeliaans aandoende taalgebruik goed uit de verf komt.

 Om de citaten van Van Agt gemakkelijk te kunnen onderscheiden van citaten van overige informanten, worden deze voorafgegaan door een klein silhouet van de hoofdrolspeler.

Op een gegeven moment ben ik gestopt met het benaderen van informanten. Het was de vraag of dit nog wat toevoegde en het boek moest af. Ook dat is een keuze.

Andries Sanders regelde als decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit onderzoekstijd en een bescheiden budget voor dit project. Hij vroeg me met nadruk geen boek voor een kleine groep wetenschappers te schrijven, maar voor een breed publiek. Zijn opvolger Bert Klandermans gunde me nog wat extra tijd om een en ander ordentelijk af te kunnen ronden. Hans Keman, destijds hoofd van de Afdeling Politicologie stond me met raad en daad terzijde bij mijn onderzoekszetel en tijdens de eerste fase van het werk. Hij preste me terecht tot het schrijven van een interimrapport (Koster, 2004). Hans en zijn opvolger Kees van Kersbergen verleenden mij gastvrijheid bij de Afdeling Politicologie. Mijn kamergenoot Jaap Woldendorp was altijd hartelijk en geïnteresseerd.

Mijn onderzoek sprak kennelijk tot de verbeelding van velen. Zo kreeg ik, soms onverwachte, hulp en tips van Johan Hoogervorst, Dick Hermans, Ewoud Koster, Pieter Gerrit Kroeger, Dick Kuiper, Jeroen Nobel, Ben Ottens en Joop Post. Birgitte Birnie van Avante zorgde voor sponsoring door Philips met een Digitale Pocket Memo 9350. Terry van den Berg werkte de hiermee gemaakte interviews voor me uit. Velen leenden me boeken en artikelen; ik hoop ze binnenkort met dank te retourneren. Jaap Pop bood spontaan foto's aan. Mijn uitgever Bob van Duuren en zijn compagnon Wouter Vermeulen stonden me de laatste maanden met raad en daad terzijde.

Mijn vaste meelezers Peter van den Boom en Gijs Muis wezen mij op taalfouten, inconsistenties, omissies en wat dies meer zij. Ook Henk Bajema en Paul van der

Kooij waren op dit gebied actief bij gedeelten van het manuscript. Tenslotte keek Piet Windhorst nog een keer naar consistentie in taalgebruik en spelling. Ik had Hans Hoegen Dijkhof gevraagd het manuscript te screenen om eventuele juridische problemen voor uitgever en auteur te voorkomen, maar daarnaast gaf hij me ook nog een aantal andere waardevolle adviezen. Wie haar of zijn naam, wellicht volkomen ten onrechte, hierboven niet aantreft vraag ik deemoedig vergiffenis voor deze onbedoelde omissie.

Het was mijn keuze wat ik met alle goede raad deed. De verantwoordelijkheid voor het manuscript ligt dan ook uitsluitend bij mij. En dan is het enkele jaren werken aan een boek toch een solitaire bezigheid. Wat je ook doet, steeds ben je er geestelijk mee bezig. Soms heb ik me afgevraagd wie nu werkelijk de eenzame fietser was. Maar soms moest ik mijn verhalen kwijt. Degenen aan wie ik regelmatig ongevraagd een anekdote kwijt moest vraag dan ik voor hun geduld met mij.

De mij ontelbare keren gestelde vraag: 'Hoe is het nou met je boek?' hoeft niet langer te worden gesteld. De klus is geklaard, en wel met veel genoegen.

Vijfhuizen, 5 november 2007,
Adrianus (Ed) Koster

Proloog

Tijdsbeeld

Nederland in 1971, 26 jaar na de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog. De jaren van naoorlogse wederopbouw zijn overgegaan in een voorzichtige welvaartsgroei, die gepaard is gegaan met een stijgende maatschappelijke onrust. De Europese studentenopstanden van 1969 leidden in Amsterdam tot de Maagdenhuisbezetting. Er werd volop geëxperimenteerd met drugs en seks.¹ Met het uitzenden van de televisieserie *De Bezetting* (1960-1965) van dr. Lou de Jong en andere publicaties over de Tweede Wereldoorlog, samenvallend met het proces tegen Adolf Eichmann (Israël, 1961), wordt de herinnering aan de oorlog, die in de jaren van wederopbouw enigszins was verdrongen, voor grote groepen van de bevolking weer manifest.

Sinds 1956 werd het land geregeerd door de Katholieke Volkspartij (KVP), de Antirevolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU), meestal aangevuld met de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD). Een korte uitzondering hierop vormde het kabinet-Cals (1965-1966) dat bestond uit KVP, Partij van de Arbeid (PvdA) en ARP. De totstandkoming van dit kabinet zónder nieuwe verkiezingen, na aftreden van het kabinet-Marijnen (confessionelen en VVD) over iets triviaals als de omroep politiek, wekte niet alleen wrevel bij de CHU, die dan ook niet meedeed, maar ook bij veel KVP'ers. Het was dan ook geen lang leven beschoren. In de zogenoemde Nacht van Schmelzer viel het kabinet-Cals over een motie, waarin een betere dekking voor de uitgaven op de begroting werd gevraagd. Het kabinet zag hier een motie van wantrouwen in en trad af.

De voornamelijk linkse media voerden hierna een voor Nederland ongekende hetze tegen 'Judas' Norbert Schmelzer en de confessionelen. Binnen de KVP en in mindere mate de ARP, manifesteerden de zogenoemde Christen Radicalen zich. Zij wilden regeren met de PvdA. Een aantal van hen splitste zich in 1968 af en richtte de Politieke Partij Radicalen (PPR) op. De meesten bleven echter hun eigen partij trouw en ijverden daar voor een linkser beleid. Eerder had een aantal ontevreden VVD'ers onder leiding van Hans van Mierlo en Hans Gruijters

¹ De toenmalige journalist Hans Hillen becommentarieert: 'Drugs werden in de jaren zeventig alleen door studenten gebruikt. De PvdA had er niets mee. De arbeiders dronken alcohol. Nu kijken ze er met een romantisch gevoel naar, want de PvdA-leiding bestaat uit vroegere gebruikers. Rechts heeft een blinde vlek voor alcohol en links voor drugs. Drugs zijn gezakt in de samenleving, ze worden door *losers* gebruikt, onder wie veel leden uit minderheden die geen aansluiting krijgen bij de Nederlandse samenleving.' De introductie van de 'pil' in de jaren zestig leidde tot erosie van de gangbare seksuele moraal.

D66 (toentertijd D'66 geschreven) opgericht, een linkse partij van jonge intellectuelen, die voornamelijk het staatsrecht wilde hervormen.

Na een interimkabinet-Zijlstra en nieuwe verkiezingen werd de confessioneel-liberale samenwerking hervat, zij het dat de beoogde premier Barend Biesheuvel (ARP) de formatie niet rond kreeg en oud marineman Piet de Jong (KVP) in 1967 premier werd. De PvdA koos oud-minister van Economische Zaken Joop den Uyl, bekend van het sluiten van de Limburgse kolenmijnen, tot fractievoorzitter en partijleider. Ondanks diens genadeloze oppositie wist het kabinet-De Jong bekwaam op de winkel te passen en zat de rit uit. Onbegrijpelijk was het dat de KVP de populaire De Jong in 1971 passeerde als lijsttrekker. Men leed dan ook een gevoelige nederlaag (zeven zetels) bij de Kamerverkiezingen van 28 april 1971. De uitslag was:

PvdA	39 (+2)
KVP	35 (-7)
VVD	16 (-1)
ARP	13 (-2)
D66	11 (+4)
CHU	10 (-2)
DS'70	8 (+8)
PPR	2 (+2)
Overige	16

De partijen die het demissionaire kabinet-De Jong steunden, KVP, VVD, ARP en CHU, hadden nu geen meerderheid meer in de Kamer. Men wilde wel graag doorregeren en deed daarvoor een beroep op Democratisch-Socialisten 1970 (DS'70), een afsplitsing van de sinds Nieuw Links te 'extreme' PvdA, onder leiding van Willem Drees jr., een zoon van de voormalige populaire premier.

In betrekkelijk korte tijd slaagde de formatie en leidde tot het (later eerste) kabinet-Biesheuvel, waarin de KVP als grootste partij niet zelf de premier leverde, maar dat overliet aan de antirevolutionair Barend Biesheuvel. Een en ander kan gezien worden als een indicatie van nauwere samenwerking tussen de confessionele partijen, daartoe gedwongen door de constante afkalving van hun aanhang. Dit zou uiteindelijk resulteren in hun fusie tot het CDA (Christen Democratisch Appèl) in 1980.

Het werd een kabinet van 'sterke mannen'. Naast premier Biesheuvel traden KVP-leider Norbert Schmelzer, VVD-leider Molly Geertsema (die als fractievoorzitter in de Tweede Kamer werd opgevolgd door de 'jongeheer' Hans Wiegel) en DS'70-leider Willem Drees jr. tot het kabinet toe.

Als informateur had Piet Steenkamp een belangrijke rol vervuld bij de totstandkoming van dit kabinet, dat op 6 juli 1971 met koningin Juliana op de trappen van paleis Soestdijk poseerde. In dit kabinet debuteerde de 40-jarige Andreas Antonius Maria (Dries) van Agt voor de KVP als minister van Justitie.

Het leven vóór de politiek

Wie was de man die in 1971 onverwacht landde in de nationale politiek? We laten hem zelf aan het woord.

 'Ik was de oudste van vijf kinderen. Mijn vader was een goedmoedig, altijd tot relativeren bereid, optimistisch man. Een blijmoedig man, een typische representant van roomse blijheid.

Als jongen maakte ik thuis en in de familie diners van wel veertien gangen mee, die duurden van vier uur 's middags tot middernacht. Tussendoor gingen de feestgangers wandelen. Met die saus ben ik overgoten. Mijn leven was tot aan de jaren zeventig merendeels zonnig en onbezorgd geweest. Verband hiermee houdt mijn diep ingeplante zin voor relativering. Daarmee kreeg ik later aanvaringen: met PvdA-ideologen en met sommige calvinisten in het CDA. Ik was en bleef een blijmoedige Roomse jongen van beneden de rivieren.

Mijn vader had in de oorlog een landkaart opgehangen, waarop we met vlaggetjes de opmars van de geallieerden markeerden. We hoorden dat van Radio Oranje of van de BBC. Ik kende de namen van alle Sovjetgeneraals die de Duitse legers teruggedreven.

Ik heb bij de paters augustijnen zes heerlijke jaren doorgebracht. Mijn literaire interesse is daar gekweekt en gevoed. Ik mag graag schrijven en veel lezen.²

Ik las veel Frans, romantici als Victor Hugo en Chateaubriand. Van de Franse taal ben ik idolaat geweest. Mijn vaardigheid daarin is helaas verroest.

Geboren en getogen in Geldrop moest ik dagelijks een kleine zes kilometer fietsen naar het gymnasium in Eindhoven. We vertrokken vaak te laat, dus werd het al gauw racen als waanzinnigen. Terug naar huis was het niet nodig zo rap te rijden, maar wel leuk. Na enkele jaren reed ik met enkele kornuiten

² Van Agts vriend en medekatholiek Hans Hillen wees de auteur erop dat de augustijnen milder en meer inventief zijn dan de jezuïeten, die meer cerebraal zijn, scherpslijpers en universitaire geleerden. Ruud Lubbers werd door de jezuïeten opgeleid.

ook tijdens de middagpauzes op en neer. Dan moest je al helemaal snel rijden om nog tijd over te houden voor een hap thuis. Zo is het fietsen begonnen. Maar mijn vader vertikte het mij een racefiets te geven. “Dat is geen volk waaronder jij moet verkeren”, vond hij.’

Hans Gruijters was een klasgenoot van Dries op het Gymnasium Augustinianum in Eindhoven.

‘We hebben daar dacht ik vanaf 1945 samen in klas drie en vier gezeten. Hij kwam uit Geldrop, ik uit Helmond. In klas vijf deed hij alfa en ik bèta. Ze noemden mij Pietje Politiek.

We waren louter klasgenoten, geen echte vrienden. Toen fietste hij al graag. Soms fietsten we samen een eind op. Dries had op school iets afstandelijks.

Later kwamen we elkaar nog een keer tegen bij de rechtbank in Den Bosch. Hij werkte toen bij een advocatenkantoor.’

Van Agt vervolgt:

 ‘Op mijn achttiende deed ik eindexamen gymnasium alfa. Vervolgens naar Nijmegen om rechten te studeren. Waarom rechten? Omdat ik geen keuze wist te maken. Waarom Nijmegen? Dat was voor mijn ouders vanzelfsprekend: na de katholieke lagere school bij de broeders en de middelbare school bij de paters moest de volgende studie natuurlijk gebeuren aan de katholieke universiteit.

Gedurende het eerste studiejaar en ook weer een aantal maanden voor de afsluiting van mijn studie heb ik ingewoond bij een hoogleraar die een vriend van mijn ouders was. Pas in 1955, dus bijna zes jaar na mijn entree, studeerde ik af, maar wel *cum laude*. Vlug was ik dus niet geweest. Maar daarvoor is wel een zekere verklaring te geven en wel dat ik al bij al anderhalf jaar lang lid ben geweest (uiteindelijk als preses) van de senaat van het Nijmeegs Studenten Corps.

In Nijmegen hebben ze een redelijk bekwame jurist van me gemaakt. Het was een voortreffelijke faculteit, maar ook daarbuiten waren er (begin jaren vijftig) veel interessante hoogleraren. J.J.M. Prick, neuroloog en psychiater, wiens denkbeelden heel belangwekkend waren voor de strafrechtbeoefening. En dan de briljante Anton van Duinkerken. En Frits van der Meer, de geniale kunsthistoricus. We volgden cursussen over het reformatorisch christendom door de ‘overgelopen protestant’ Van der Pol. Hij kende beide werelden. We hadden interessante contacten met hoogleraren (Bavinck) en studenten van de VU.’

Volgens medestudent Hans van Mierlo was Dries van Agt Praeses Senatus in Nijmegen toen hij aankwam in 1952. Hij vertelde dat hij nog een foto had van het lustrumtoneel, ze speelden *Woycek* en *Leonce en Lena* van Büchner. Dries sprak als Praeses Senatus de spelers toe. De wederzijdse contacten waren niet intensief, wel hadden ze een gezamenlijke vriend, de inmiddels overleden Henk Linnebank. Van Agt maakte een aardige indruk op Van Mierlo, die hem een briljante student vond, die ondanks zijn presidiaat van de senaat snel afstudeerde.

Medestudente Madeleen Leyten vertelt:

‘Hij had daar altijd geweigerd om met het interne gedoe mee te doen, zoals dat in iedere studentenstad ging. Toen heeft hij meegewerkt aan het feit dat er in Nijmegen één vereniging ontstond voor alle studenten, daar werd je automatisch lid van. Daar is hij voorzitter van geworden. Dus dat is een heel bijzondere formule, die is later weer verdwenen helaas. Het was ook een beetje groot en massaal.

Fons van der Stee, toenmalig partijvoorzitter van de KVP, was een dikke vriend. Zij zaten samen in het bestuur van het studentencorps en dat schept allemaal van die banden die nooit meer weggaan. Het was een heel hechte vriendenkring. Van Agt was überhaupt het beste in de politiek met iedereen die hij uit Nijmegen kende, daarom was hij met mij ook zo dik, want ik kwam óók uit Nijmegen. Alles wat uit Nijmegen kwam kende hij van oudsher, die vertrouwde hij, dat had iets bijzonders. Het was dus niet zo dat per definitie alle katholieken door één deur konden, maar die hele kring uit Nijmegen was vertrouwd. Dat was eigen, die begreep hij. Ook Rinus Peijnenburg was overigens een heel dikke vriend.’

Van Mierlo hoorde volgens mevrouw Leyten niet helemaal bij de vriendenkring:

‘Niet echt, want die had wel een heel wild leven, dat was natuurlijk bij ons een thema. Al die wildigheid, ook als student, zomaar voor lange tijd naar Frankrijk vertrekken, al die vriendinnen en zo, dat was wel een beetje ruig. Maar tegelijkertijd had Van Agt naar mijn indruk een makkelijker contact met Van Mierlo dan met velen uit het CDA. Dat is zeker. Veel mensen die uit een kerk weglopen, hebben altijd iets rancuneus, zoals Gruijters met zijn tien vingers.³ Maar Van Mierlo heeft dat nooit gehad, je hebt hem nooit in een interview op een negatief oordeel over zijn jeugd en zijn katholieke verleden kunnen betrappen. Hij zegt wel eens: “Mijn geloof is gewoon weggewaaid.” Maar hij kan heel barmhartig praten over de paters van zijn school. Dat

³ ‘Als ik een confessioneel een hand gegeven heb moet ik mijn vingers natellen’. Uitspraak van Hans Gruijters tijdens de verkiezingscampagne van 1972.

maakt het contact voor een christendemocraat natuurlijk ook makkelijker dan met al die mensen die het geloof zo haten.'

Van Agt vertelt verder:

 'Na mijn afstuderen moest ik in militaire dienst. Ik kwam terecht in een compagnie met Friese en Groningse rekruten. Van hun taal verstond ik geen syllabe. Toch was ik graag in militaire dienst. Niettemin heeft het maar heel kort geduurd. Al na zes weken werd ik ambtshalve opgeroepen voor een medische herkeuring. Toen bleek dat men bij de eerste keuring, een aantal jaren geleden, een aantekening had gemaakt over slechte bloedsomloop in de benen (spataderen). In Utrecht werd mij verteld dat ik dat euvel op staatskosten kon laten repareren. In geval van weigering zou afkeuring moeten volgen. Hoewel ik de dienst best leuk vond, heb ik mij toen toch laten uitschrijven. Ik was immers voorbestemd voor een kantoorleven en in die chirurgische ingreep had ik geen zin. De week die verliep tussen die herkeuring in Utrecht en mijn definitieve vertrek uit de kazerne was heel beroerd. Mijn kameraden in de compagnie geloofden mijn verhaal helemaal niet, waren er veeleer van overtuigd dat ik, handige jurist, mij met een vlotte babbel uit de dienst had gezwamd. Die verdenking was temeer begrijpelijk, omdat de medische afkeuring wegens slechte benen binnenkwam luttele weken nadat ik bij grote sportwedstrijden de snelste was geweest op honderd meter hardlopen.

Op 1 januari 1956 begon ik als advocaat in Eindhoven. Als jongste maatje deed ik daar de pro-Deo zaken. Met animo. Toch ben ik daar maar twee jaar gebleven. Mijn patroons vonden dat ik wel een schrander baasje was, maar onzakelijk en al te schuchter in het opmaken van declaraties. Bovendien verdiende ik daar maar een habbekrats: honderdvijftig gulden per maand en daar had ik nog voor moeten soebatten. Mijn schutspatroon, de Nijmeegse hoogleraar bij wie ik als student had ingewoond, dirigeerde mij per 1 januari 1958 naar een ambtelijke baan in Den Haag. Hij vond dat wij (Eugénie Krekelberg en Dries van Agt, die elkaar in Nijmegen hadden leren kennen; AK) na een verloving van omtrent vijf jaar maar eens moesten trouwen en dan moest ik toch een redelijke duit verdienen. Zo kwam ik terecht bij de afdeling wetgeving en juridische zaken van het ministerie van Landbouw. Mijn portefeuille bevatte alle kwesties die met grondgebruik te maken hadden. Het was zeker de interessantste van die hele directie. We trouwden in datzelfde jaar en trokken in, twee hoog en ook nog een zolderkamer, bij een tuinbaas in de Archipelbuurt in Den Haag. Door toedoen van de latere hoogleraar strafrecht Louk Hulsman, toen raadsadviseur bij het departement van Justitie stapte ik in 1963 over naar de stafafdeling wetgeving van dat departement. In die tijd moest ik mij nog in jacquet bij de minister (toen Beerman, CHU) presenteren.

Achtereenvolgens heb ik ook de ministers Scholten, Samkalden, Struycken en Polak gediend. Met Hulsman en enkele anderen werd ik terecht beschouwd als een progressieve strafrechtsambtenaar.

In 1967 werd ik benoemd tot hoofdmedewerker voor strafrecht en strafprocesrecht in Nijmegen, bij professor Dick van Eck, waarvoor ik mijn plaats als wetgevingsambtenaar op het departement van Justitie had prijsgegeven. Bij Van Eck zou ik promoveren en dan zou zich een wenkend perspectief openen op een tweede leerstoel in de sector strafrecht. Maar al in 1968 kwam Van Eck te overlijden, pas 56 jaar oud. Daarop heb ik, hoewel nog niet gepromoveerd, zijn plaats mogen innemen. Dat was een kredietbenoeming.

We zaten toen midden in de culturele revolutie. Ik was toen nog pas 37 jaar en had, zo mor ik achteraf tegen mijzelf, de neiging al te zoete broodjes te bakken met de ordeverstooters. Gelukkig waren er in de faculteit lieden met heel wat meer pit en lef. Denk maar eens aan namen als Frans Duynstee en Willem van der Grinten. Van Hulsman, inmiddels hoogleraar geworden, bleef ik gecharmeerd. In zijn inaugurele oratie betoogde hij dat en waarom strafrechtelijk optreden tegen snelheidsovertreders veel zinvoller is dan tegen lustmoordenaars. Hij aanvaardde wel generale of speciale preventie als strafdoel, maar wraak of vergelding niet. De denkwijze van Hulsman, een overtuigde abolitionist, iemand dus die het strafrecht helemaal wil afschaffen, heeft grote invloed op mij gehad. Zijn denken heeft zeker in mijn ministeriële jaren op Justitie doorgewerkt: denk aan mijn wetsontwerp tot inperking van de voorlopige hechtenis en tot het verlenen van meer hulp door een raadsman aan verdachten. En mijn verzet tegen een rigoureuus drugsbeleid heeft daarmee te maken.

Ook in de zaak van de Drie van Breda heeft dat doorgewerkt. Mijn ideeën over de waarde en onwaarde van strafrechtstoepassing zijn sedertdien niet veranderd.

Lid van de Coornhert Liga werd ik in 1968, het jaar waarin ik in Nijmegen hoogleraar werd.'

Ook Wim Duk, oud-collega op Justitie, was gecharmeerd van Hulsman:

'Loek Hulsman, een abolitionist, is in Nederland doodgezwegen, maar internationaal bekend. Hij was een geniaal iemand, die iedereen kon ompraten.'

Rob Mok, een oud-collega op Justitie, merkt op:

'Ik kwam Van Agt voor het eerst tegen toen ik in 1967 raadadviseur op Justitie werd. Ik was toen 35; we waren ongeveer leeftijdgenoten. We spraken elkaar regelmatig. Ik was hoger in rang (wat samenhang met het salaris dat ik

in mijn voorafgaande functie had verdiend) en daarvóór was ook eens al iemand voor zijn neus gezet. Hij was echter niet haatdragend. Wel weet ik dat hij op een gegeven moment aan Mulder⁴ heeft gevraagd wat zijn carrièreperspectieven waren. Mulder zou hebben geantwoord hem niet productief genoeg te vinden. Dat moest eerst veranderen vóódat hij promotie kon maken. Kort daarna vertrok Van Agt naar Nijmegen. Daar hebben de studenten zijn benoeming tot hoogleraar krachtig bevorderd, omdat hij zo'n progressieve reputatie had. Hij was in bepaalde opzichten ook wel progressief, maar dat bleek later minder uit wat hij zei en schreef toen hij in Nijmegen was.'

Wim Duk kende Van Agt zowel van Landbouw als van Justitie. Duk zegt:

'Ik herinner me hem bij Landbouw als een buitengewoon heldere, leuke man, goed in agrarisch recht. Zijn Brabantse stijl lag mij wel. Ik was toen hoofd wetgeving Publiek Recht bij Justitie. Daar kwam hij later ook te werken.

Het ging niet zo goed met Albert Mulder, een echte Drent. Van Agt nam zijn lunchtijd ruim en zijn productie was niet groot genoeg. Van Eck zei mij dat hij Van Agt in Nijmegen wilde hebben. Ik wilde hem niet graag missen en zag hem met lede ogen gaan. Kort daarop overleed Van Eck. Van Agt was populair bij de studenten. Hij werd door steun van de studenten benoemd tot opvolger van Van Eck.

Zijn inaugurele rede over internationaal strafrecht was niet het beste wat hij gepresteerd heeft, wel helder en systematisch.

Ik zei tegen hem: "De studenten noemen je nog meneer." Van Agt antwoordde: "Maar Van der Grinten noemen ze nog professor."

Ook Cees Fasseur, jurist en historicus, herinnert zich zijn voormalige collega:

'Ik heb een jaar een kamer met Van Agt gedeeld. Hij was ouder en hoger in rang. Ik heb veel van hem opgestoken. Hij was zeer onderhoudend.

Albert Mulder was een Drentse boerenzoon met een Drentse tongval (Van Agt kon hem uitstekend imiteren; hij noemde hem *Dwingelbert*). Zijn familie woonde al vierhonderd jaar op een boerderij in Dwingelo. Op achttienjarige leeftijd ging hij studeren in Groningen. Het was een vriendelijke, maar toch dominerende man. Hij straalde gezag uit. Het was een modelambtenaar die het departement uitstekend in zijn vingers had.

⁴ De toenmalige secretaris-generaal van Justitie, zie hierna.

In 1970 stapte hij over van de PvdA naar DS'70. *Tien over Rood*⁵ was niets voor hem. Hij hechtte aan een geordende samenleving.

Van Agt was een soort tegenpool. Mulder vond dat Van Agt zich meer moest schikken in de ambtelijke gewoonten. Hij had moeite met opstaan en kwam later. De reputatie van een ambtenaar is snel gevestigd en daarna moeilijk meer te veranderen. Zo blijft Van Agt bekend als iemand die te laat komt en die achterstanden heeft. Niemand zag het als hij overwerkte.

Van Agt kreeg nog geen promotie tot raadadviseur. Daarom ging hij weg. Hij zou wetenschappelijk hoofdmedewerker in Nijmegen worden bij professor Van Eck, bij hem promoveren en bij gebleken geschiktheid zijn leermeester opvolgen. Dat was voor ons een verrassing, want niets wees op zijn wetenschappelijke ambities. Hij had nauwelijks iets gepubliceerd. Toen Van Eck plotseling overleed werd Van Agt zijn opvolger. In Nijmegen maakten in die tijd de studenten de dienst uit. Zij wilden graag dat 'die jongen van Van Agt' hoogleraar werd. Hij sprak de taal van het volk. Hij deed aan wielrennen. Rector Duynstee kende Van Agt nog van het departement. Hij kreeg het imago van een studentenprofessor van linkse signatuur. Hij was lid van de Coornhert Liga.'

Madeleen Leyten becommentarieert professor Van Agts modieuze linksigheid:

'Achteraf is dat onbegrijpelijk, want hij werd inderdaad binnengehaald omdat hij zo'n linkse saus over zich had. We dachten: "Wat is dat nou weer?" Maar met Dries weet je het nooit. En dat wist je toen ook al nooit.'

Fasseur vertelt:

'In 1970 tekende Van Agt een adres van progressieve ARP-mensen vóór het CDA. Hij zat in KVP-werkgroepjes over Angola en over woonwagens. Hij kwam in contact met Steenkamp bij wie het opviel hoe goed Van Agt kon formuleren (ook in ambtelijke nota's).

In die tijd stond hij onder invloed van Hulsman uit Dordrecht, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit in het strafrecht. Deze brave katholiek werd onder invloed van het concilie steeds radicaler. Hij werd een kritisch volger van de regeringpolitiek op het gebied van het strafrecht dat hij af wilde schaffen, want het was het instrument van de bezittende klassen.

⁵ Het radicale manifest van Nieuw Links in de PvdA uit 1966.

Van Agt maakte de draai van politiek onbeschreven blad naar een andere politieke oriëntatie. Hij dankte daar zijn hoogleraarschap en zijn entree in de politiek aan.

De KVP-leider Veringa was ook een zwevend figuur. Misschien heeft ook hij Van Agt gepusht.'

Hans Gruijters zag in Van Agt een geestverwant van het jonge D66:

'Het oog viel op Dries toen deze rapporteur was van een werkgroep van de KVP die het programma maakte.

Hij was toen lid van de Coornhert Liga. Volgens D66 dus progressief. Zijn sociaaleconomische opvattingen ken ik niet. Hij was ook sterk voor ontwikkelingshulp. Hij was progressief zoals D66'ers. Een soort vrijzinnige progressiviteit in de politieke zin van het woord.'

Ook Hans Van Mierlo, partijleider van D66, zag aanvankelijk in Van Agt een geestverwant. Hij vertelde dat hij via Henk Linnebank Van Agt weer tegenkwam als ambtenaar op het ministerie van Justitie. Hij werkte daar samen met Scheltema (D66), de latere staatssecretaris van Justitie en voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij had in die tijd veel sympathie voor D66. Het verbaasde van Mierlo dat hij het verkiezingsprogramma van de KVP ging schrijven. In die tijd ontmoetten beiden elkaar zo'n twee keer per jaar op een caféterras in Den Haag. Ze praatten over politiek en over staatsrechtelijke systemen. Volgens Van Mierlo is het wederzijds respect altijd gebleven, ondanks het feit dat Van Agt politiek weg van hem groeide en politiker en politiker werd in het voor Van Mierlo verkeerde kamp. Hij stelt:

'Hij zat aanvankelijk in het progressieve kamp van de KVP, maar de immateriële zaken en het gedram van links deden hem in het conservatieve kamp belanden.'

Ook justitieambtenaar Leo Oranje herinnert zich de ambtenaar Van Agt:

'Toen Van Agt ambtenaar op Justitie werd was ik hoofd staats- en strafrecht (vanaf 1963). Daar ging veel om. Minister Samkalden had regelmatig een gesprek met de wetgevers. Ik was erbij. Hij schreef alles op. Van Agt was altijd laat met zijn ontwerpen.'

Van Agt:

 'Tot 1969 heb ik me niet met politiek beziggehouden. *L'appétit venait en mangeant.*'

Op de vraag naar wat de katholiek Van Agt gevormd heeft, antwoordt hij:

 'Ik heb altijd Gandhi bewonderd, de vredelievende, asceet, pacifist, de man van de geweldloosheid. Er ging een mysterieuze kracht van hem uit. In zeker opzicht te vergelijken met Sint Franciscus.

Johannes XIII, de man van het *aggiornamento*, van het Tweede Vaticaans Concilie, van het bij de tijd brengen van de Kerk.

Alfrink was een groot intellectueel. Ik heb hem bewonderd om zijn intellectuele puurheid en om zijn omzichtigheid. Een indrukwekkende man. Kon goed luisteren. Onlangs heeft nog een Alfrink-herdenkingsdag plaatsgevonden in zijn geboortedorp Nijkerk. Daarvan was ik voorzitter. Een hommage met terugwerkende kracht.

Het Tweede Vaticaans Concilie ervaar ik als positief, zo ongeveer als Michel van der Plas. Maar toch... Met het Latijn is er veel mystiek uit de kerk verloren gegaan. Ik beschouw dat als een ernstig verlies. Het heeft geleid tot een verkillende rationalisering en soms tot vulgarisering.

Er zijn veel reformaties. De kloof tussen Rome en de reformatie van Luther is niet zo groot, die met de reformatie van Calvijn is groter. Mijn verhouding met mensen uit de reformatie is altijd heel goed geweest.'